

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКРУТСТВА В УКРАЇНІ

© Гук О.В., 2007

Проаналізовано основні недоліки державного регулювання банкрутства в Україні на підставі дослідження вітчизняного законодавства, статистики, засад та практики функціонування судової гілки влади, а також практики застосування процедури банкрутства до вітчизняних підприємств. Автором на основі отриманих результатів сформульовані висновки щодо розвитку негативних тенденцій у різних сферах функціонування держави, зокрема і в економічній.

Ключові слова: банкрутство, державне регулювання банкрутства, статистичний аналіз, регулювання банкрутства, процедура банкрутства підприємства.

In this article was analyzed the main problems of Ukrainian state management of bankruptcy basing on researching of national law, official statistics, principals and practice of functioning of court system and practice of using the procedure of bankruptcy by national corporations. Author formed the main consequences of development of negative tendencies in different spheres of state life and national economics.

Key words: bankruptcy, state regulation of bankruptcy, statistical analysis, regulation of bankruptcy, procedure of bankruptcy enterprises.

Постановка проблеми

До кінця вісімдесятих років минулого століття ліквідація вітчизняних підприємств через їхню збитковість та неплатоспроможність практично не відбувалась, оскільки планова економіка з механізмом централізованого розподілу ресурсів для підприємств виключала такий інститут, як банкрутство. Парадокс полягав в тому, що держпідприємства часто мали значні заборгованості як перед партнерами, так і перед державою. Відомі факти планово збиткових виробників, однак таким підприємствам держава, щоб запобігти соціальним конфліктам та економічним кризам, списувала їхні борги. Із розпадом Радянського Союзу економічна криза, яка поглиблювалася швидкими темпами, призвела до масового банкрутства суб'єктів підприємництва у всіх без винятку галузях економіки країни. Погіршення статистики банкрутства підприємств зумовило відсутність у керівників підприємств досвіду та неготовність діяти за таких обставин. Крім відсутності досвіду підприємницької діяльності, іншою важливою причиною банкрутства підприємств була бездіяльність держави та відсутність законодавства у цій сфері. Вітчизняні підприємства, як зрештою і суспільство загалом, фактично зіштовхнулися з новою цивілізацією та новим способом життя, функціонувати за законами якого вони були невідготівані.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

Інститут банкрутства в Україні має давнє історичне коріння. Ще в Київській Русі у “Руській правді” декілька сторінок стосувалося процедури банкрутства. Зокрема, в ньому зазначена така процедура послідовності сплати заборгованості – “якщо купець ставав банкрутом, право передусім захищало інтереси князя, потім іноземних інвесторів і лише потім торговців” [1, с. 338]. А в XVII в Російській імперії та Україні, яка входила тоді до складу Російської імперії, був прийнятий “Банкрутський статут”, дія якого поширювалась на українське дворянство [1, с. 445].

Загалом закони ніколи не були милосердними до неспроможних боржників. У середньовіччі, наприклад, гарантом забезпечення повернення боргу було майно, і сама особа боржника: його життя, особиста свобода та недоторканість [2, с. 60].

Як уже зазначалося, за часів СРСР інститут банкрутства як такий не визнавався, оскільки не можна було оголосити підприємство банкрутом. Сьогодні, як відомо, порядок і умови визнання суб'єктів підприємницької діяльності банкрутами в Україні регулюється Господарським кодексом України (Глава 23 “Визнання суб'єкта підприємництва банкрутом”) та Господарсько-процесуальним кодексом України, а також Законами України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, “Про банки і банківську діяльність”, “Про приватизацію державного майна”, “Про приватизацію невеликих державних підприємств”, “Про страхування” та іншими.

Новий Цивільний кодекс України, який набув чинності 1 січня 2004 р., містить загальні положення про банкрутство юридичних та фізичних осіб – підприємців. Господарський кодекс України, який ухвалений разом із Цивільним кодексом, містить розділ про банкрутство, котрий будується переважно на загальних положеннях Закону України “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, прийнятого у 1999 р. Саме він є базовим нормативним актом у сфері регулювання відносин банкрутства [3; 4; 5; 6].

Постановка цілей

Цілі статті полягають у виявленні недоліків державного регулювання банкрутства в Україні на підставі аналізу вітчизняного законодавства та практики діяльності компаній, прогнозуванні на основі виділених недоліків негативних тенденцій розвитку економіки.

Виклад основного матеріалу

Аналіз ефективності вітчизняного інституту банкрутства доцільно розпочати із статистичного аналізу. Так, за дев'ять місяців 2000 р. арбітражні суди отримали 6108 позовних заяв про банкрутство, з них без розгляду залишилася 1021 заява, винесено 2893 постанов про визнання господарських суб'єктів банкрутами. Для порівняння, 1996 р. таких позовів було лише 4454, з них банкрутами визнано 1694 суб'єктів господарювання.

За областями найбільша кількість порушених справ про банкрутство в першому півріччі 2001 року у Донецькій (491 справа) та Дніпропетровській (489 справ) областях. За ними зі значним відривом ідуть Харківська (206 справ) і Запорізька (185 справ) області (рис. 1).

Причини такого становища українських підприємств можна шукати у загальному спаді української економіки протягом останніх років, неефективному законодавстві тощо. Проте кількість підприємств-банкрутів та збиткових підприємств зростає навіть у країнах, де спостерігається економічне зростання. Про зростаючу динамічність та турболентність бізнесу свідчать такі факти. Із дванадцяти найбільших компаній світу за 1900 рік лише одна зберегла своє місце протягом століття – General Electric. І вона не лише одна, яка залишилася на вершині, але й єдина, що взагалі вижила. Інші 11 найбільших компаній початку ХХ століття збанкрутували або були викуплені і змінили назву. Наведемо ще один приклад. Після виходу у світ бестселера Т. Пітерса і Р. Уотермана “В пошуках ефективного управління” із сорока трьох успішних компаній США (за оцінками авторів книги), як порівняно непоганий, оцінювався стан справ тільки у 14 “героїв”, а більшість “досконалих” компаній просто збанкрутували. Аналогічна ситуація у Великобританії. Популярний журнал з питань управління “Journal of Marketing Management” щорічно публікує власний рейтинг кращих компаній року. З 12 компаній рейтингу за 1979–1990 роки донині вдалося вижити тільки п'яти, і лише одну із них можна назвати успішною.

Зокрема, наведені в табл. 1 показники свідчать, що протягом 80–90-х років, попри економічне піднесення, кількість підприємств-банкрутів у США зростала. Відповідно до офіційних даних зарубіжної статистики близько 40 % компаній, що входили у 1980 р. у список Fortune 500, сьогодні не існує.

В Японії щомісяця близько 3 тис. малих і середніх підприємств припиняють свою діяльність. У країнах Євросоюзу також щороку банкрутує значна кількість підприємств і підприємців – з кожних 100 новостворених підприємств на ринку залишаються 20–30. Однією з основних причин, як зазначають науковці, є поява протягом цього періоду великої кількості нових економічних ризиків та зростання їхнього впливу на діяльність підприємств і водночас неготовність менеджменту до внутрішніх адекватних змін.

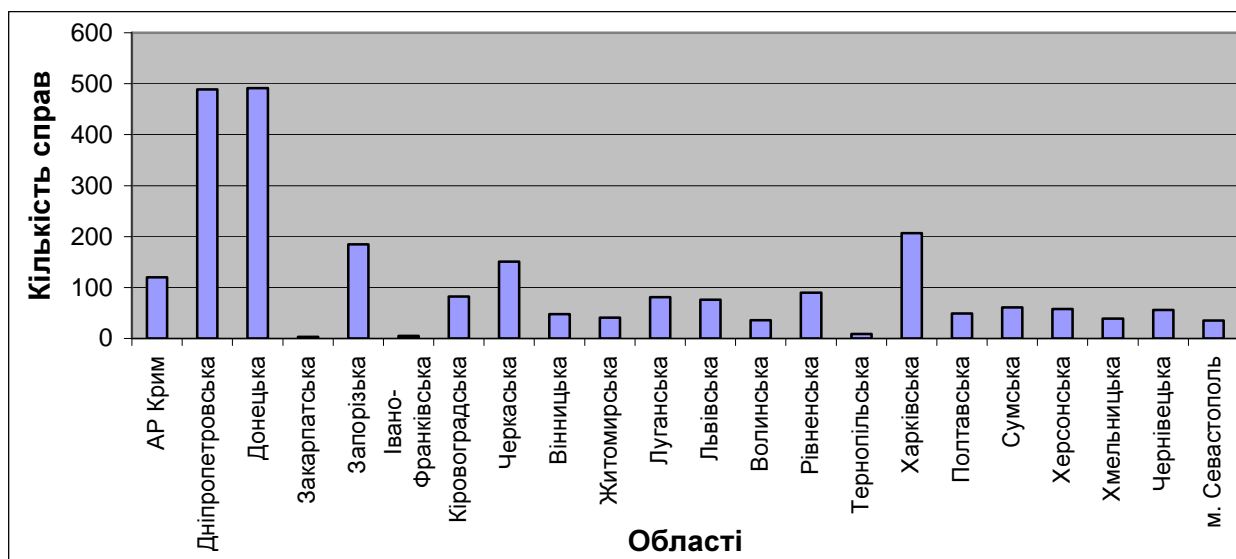

Рис. 1. Кількість порушених справ про банкрутство за областями

Таблиця 1

Кількість нових та збанкрутілих підприємств в економіці США

Рік	ВВП, млрд. дол.	Кількість нових підприємств, тис.	Банкрути	
			Кількість підприємств, тис.	Поточні зобов'язання, млн. дол.
1980	2784,2	534	11,742	4,635
1985	4180,7	664	57,078	36,937
1988	5049,6	685	57,098	39,573
1990	5743,8	647	60,747	56,130
1991	5916,7	629	88,140	96,825
1992	6244,4	667	97,069	94,318
1993	6550,2	707	86,133	47,755
1994	6931,4	-	71,520	29,357
2005	-	-	2690000 ¹	-

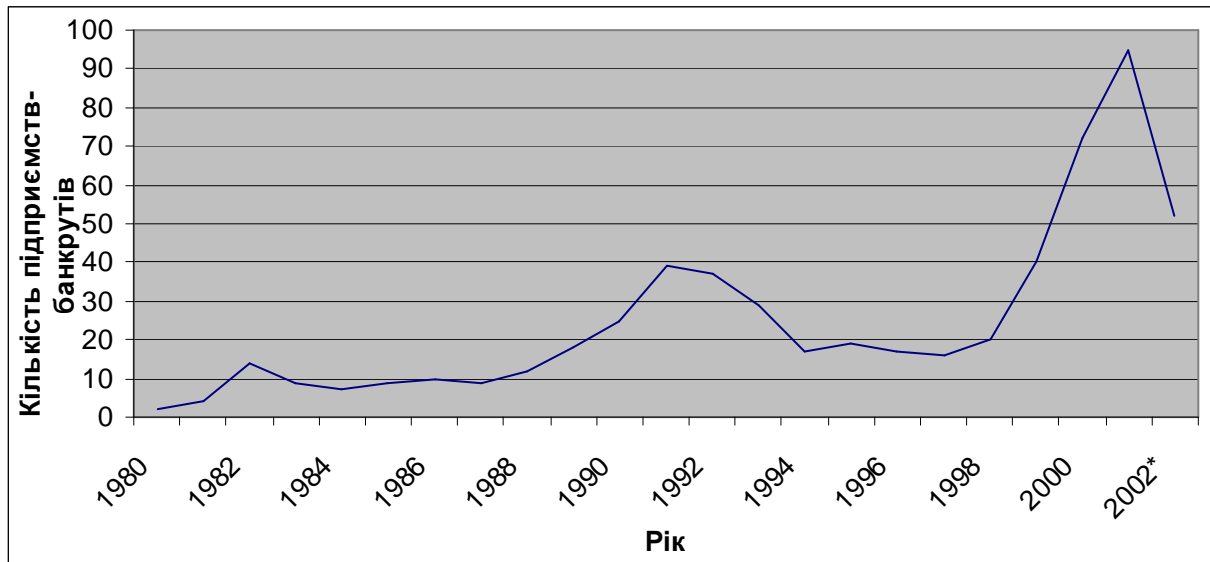
Найбільша кількість підприємств збанкрутувала у США під час Великої депресії. За роки Великої депресії збанкрутувало 130 тис. організацій, 19 залізничних компаній, 5760 банків. Промисловість США була відкинута назад на 17 років до рівня 1911 року, а у сільському господарстві була ще гірша ситуація (збанкрутувало більше ніж 1 млн. фермерських господарств) [1, с. 195].

Парадоксально – коли ліквідуються бар'єри входження на ринки, відкриваються нові ринки збуту, активно поширюються процеси глобалізації, що дає змогу використовувати ефект масштабу виробництва, кількість банкрутств великих підприємств зростає у світі. Особливо значний відсоток збанкрутілих підприємств протягом останніх років спостерігається в економіці США серед великих підприємств (активи яких становлять 100 млн. дол. США і більше) (рис. 2).

Це можна пояснити лише зростанням вимог споживачів до продукції та підвищенням рівня конкуренції, використанням країнами нетарифних обмежень для входження на внутрішні ринки, переломними моментами у розвитку менеджменту підприємств, скороченням життєвого циклу товарів та послуг тощо.

¹ Банкрутства підприємств та банкрутства фізичних осіб.

В Україні теж особливо гостро стояла проблема банкрутства великих підприємств. Оскільки в економіці в період здобуття незалежності існувало дуже багато великих підприємств, які орієнтувалися на величезні ринки збуту радянських республік та країн соцтабору, після розпаду Радянського Союзу та виникнення бар'єрів для входження на ці ринки багато великих підприємств стали де-факто банкрутами.

*перші шість місяців

Рис. 2. Кількість великих підприємств-банкрутів в економіці США

Отже, кількість підприємств банкрутів зростає у всьому світі. Винятком є Канада, де кількість підприємств банкрутів, починаючи з 2002 року, падає (табл. 2), натомість зростає кількість фізичних осіб банкрутів.

Таблиця 2

Кількість підприємств-банкрутів у Канаді

Роки	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Кількість підприємств-банкрутів	10026	10055	10405	9472	8844	8128	7519

Проаналізуємо недоліки вітчизняного інституту банкрутства, а саме його юридичні аспекти.

Доцільно зазначити, що в світі є дві відмінні концепції законодавства про банкрутство: прокредиторська, що покликана захищати інтереси кредиторів (Англія, Німеччина) і продебіторська, спрямована на захист суб'єкта підприємницької діяльності, а також соціальний захист робітників підприємства (США, Франція). Звичайно, в чистому вигляді певного законодавчого підходу не існує. В Україні домінує продебіторський підхід, але нашим законодавцям потрібно ще визначитися з пріоритетами: або забезпечувати соціальний захист, або захищати інтереси вкладників-акціонерів. Як зазначають юристи-практики, сьогодні для розвитку української економіки важливе значення мають іноземні інвестиції і саме прокредиторське законодавство зробить Україну привабливішою для інвесторів, адже вони вимагають гарантій для своєї діяльності [3].

За боргового способу фінансування підприємств для поживлення інвестиційних процесів в економіці треба забезпечити дієві гарантії для кредитора, не надто переймаючись інтересами боржника. За таких обставин видається цілком природним, що, ґрунтуючись на суспільному інтересі, державна влада формує законодавство про неспроможність з відчутним ухилом саме на користь кредитора. Тому в Європі (за винятком Франції) традиційно застосовується "прокредиторська" система банкрутства, пріоритетною метою реалізації якої є якомога повніше

відстоювання інтересів кредиторів, тоді як про майбутнього боржника піклуються тільки тією мірою, якою це може вплинути на повноту задоволення вимог кредиторів [4].

Державне регулювання банкрутства в Україні активно розвивається, однак виникає низка недоліків, на які треба звернути увагу. Недоліки вітчизняного законодавства пов'язані з тим, що воно починало формуватися в умовах відсутності практики банкрутства. Усі недоліки в нашому дослідженні ми розділили на три категорії: проблеми законодавчого характеру, організаційні проблеми та культурні (етичні). Найактуальнішими є проблеми законодавчі. Тому саме з них доцільно розпочати аналіз недоліків регулювання банкрутства в Україні.

Аналізуючи вітчизняні законодавчі акти, що регулюють банкрутство підприємств, доходимо до висновку, що сформовано достатньо добру законодавчу базу для управління банкрутством підприємств. Однак є певні недоліки, які виділяють науковці та практики. Головним недоліком нормативно-правових актів регулювання банкрутства підприємств, як, зрештою, майже всього українського законодавства, що передбачає регулювання економічної сфери, є неузгодженість законодавчих актів. Так зокрема, спеціальні процедури, які застосовуються у разі неможливості боржника погасити свої борги, також передбачені у деяких інших законах. Закон України “Про банки і банківську діяльність” 2000 р. містить розділ, який встановлює загальні правила щодо відновлення платоспроможності банку – боржника чи його ліквідації. Закон України “Про страхування” 1996 р. (зі змінами) передбачає іншу, ніж та, що передбачена у Законі “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом”, черговість задоволення претензій кредиторів у разі ліквідації страховиків [5, с. 85–88].

Іншим недоліком вітчизняного законодавства є дискримінаційний характер законодавства про банкрутство. Дискримінація полягає в тому, що не всі підприємства можуть бути визнані банкрутами, винятками є казенні підприємства, що відповідно порушує один із фундаментальних принципів у сфері конкуренції – принцип рівності усіх учасників економічних відносин. Експерти зазначають, що концепція “казенних підприємств” недостатньо чітко визначена в чинному законодавстві, а в світі є невідомою (можливо, за винятком Росії) і незрозумілою для західних експертів права. Казенні підприємства мають бути на рівних з іншими суб'єктами господарювання [3; 6].

Також науковці вважають за необхідне скасувати положення Закону “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” про те, що місцевим органам влади належить виняткове право вирішувати, на які комунальні підприємства законодавство про банкрутство не поширюється [3; 6]. Це положення прямо суперечить Конституції України – місцеві органи влади на території окремих адміністративних одиниць або стосовно своєї власності забороняють застосовувати законодавство України [4].

Доцільним є скорочення терміну процедури розпорядження майном боржника, який за чинним законодавством безпідставно становить 7 місяців. За рахунок раціонального упорядкування алгоритму завдань, що мають бути виконані в межах процедури розпорядження майном, видається можливим скоротити цей термін до 2 місяців. Основним резервом скорочення часу є реформування нераціонального механізму виявлення кредиторів та інвесторів, яке краще було б здійснювати вже з моменту прийняття заяви про порушення справи про неспроможність боржника. Також потрібно зменшити час на оцінювання фінансово-економічного становища боржника та висунення пропозицій з боку арбітражного керуючого про можливий варіант врегулювання проблеми заборгованості неплатоспроможного боржника до 1–2 місяців [3]. Відповідно до закону для прийняття рішення про санацію чи банкрутство відводиться понад шість місяців.

Важливою частиною сучасних законів про банкрутство у багатьох країнах світу є положення про транскордонні банкрутства. Закон “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” 1999 р. містить тільки одну статтю загального характеру, що стосується участі у справах про банкрутство іноземних суб'єктів права. До того ж ця стаття не містить правил розв'язання проблем заборгованості підприємств, бізнес яких здійснюється у більш ніж одній країні. Запровадження відповідних положень в основний у цій сфері закон дасть змогу запевнити іноземних інвесторів в ефективності процедур банкрутства та в існуванні рівних умов ведення бізнесу в Україні [6].

У разі порушення справи про банкрутство за заявою боржника останній отримує можливість зловживати своїм правом на тимчасовий захист від стягнень кредиторів через дію конкурсного мораторію. Тому, на думку науковців, у Законі “Про відновлення платоспроможності боржника або визнання його банкрутом” потрібно передбачити окрему підставу для припинення провадження у справі саме у зв’язку з відсутністю протермінованої заборгованості у заявника. Наслідком такого припинення має бути перевірка можливої наявності у заявника ознак злочину, передбаченого ст. 218 КК України (фіктивне банкрутство) [3].

Виділені недоліки є такими, що піддаються виправленню та усуненню. Очевидно, що не існує ідеального законодавства. Крім того доцільно зауважити, що інститут банкрутства є найдинамічнішим і, відповідно, законодавча база, яка регулює цей інститут, потребує постійного вдосконалення та доповнення. Про його динамічність свідчать часті зміни законодавства у таких विकорозвинених країнах світу, як США, Німеччина, Франція, Великобританія тощо. Вітчизняне законодавство у сфері банкрутства підприємств необхідно розвивати у напрямі гармонізації з європейським правом.

Основним організаційним недоліком формування інституту банкрутства в Україні є відсутність системності самого процесу. Тобто розроблено низку елементів, які часто важко пов’язати між собою заради єдиної цілі ефективного управління банкрутством. Відсутність оперативної та повної інформації про суб’єкти банкрутства в різних регіонах України також створює труднощі у реалізації ухвалених законів, покликаних регулювати банкрутства. Сьогодні не вистачає професійних санаторів та арбітражних керуючих, які повинні безпосередньо керувати банкрутством або санацією підприємств. Вітчизняні господарські та арбітражні суди мають жалюгідне матеріально-технічне забезпечення, що заважає розгляду справ про банкрутство, відсутні засоби виконання експертизи по окремих справах, не укладені угоди про співпрацю між судовими органами інших держав тощо.

Психологічні недоліки регулювання банкрутства в Україні полягають в тому, що банкрутство часто ініціюється в корисливих цілях, таких, як:

- знищення конкурента у певній галузі;
- заволодіння майном підприємства через його приватизацію;
- боротьба між акціонерами за право управління підприємством;
- відтермінування сплати боргів кредиторам для збільшення власних обігових коштів.

Крім того, багато українців поняття банкрутства підприємства та банкрутства фізичної особи не сприймають психологічно. Відповідно етичні недоліки можна поділити на: порушення етичних принципів кредиторами; порушення етичних принципів керівництвом підприємства; порушення етичних принципів суддями арбітражних судів; порушення етичних норм розпорядником майна або санатором; порушення етичних принципів власниками підприємства.

У зв’язку з тим, що у вітчизняному законодавстві не деталізовано регулювання банкрутства, виникають негативні тенденції та явища розвитку як економіки, так і держави загалом. Найістотнішими із них є такі:

- 1) наявність недобросовісної конкуренції;
- 2) монополізація ринків та окремих галузей вітчизняної економіки;
- 3) високий рівень банківських процентних ставок, які включають ризики неповернення кредитів;
- 4) незначний відсоток підприємств, на яких здійснювалася санація, та ще нижчий з успішною санацією;
- 5) відсутність великих за обсягом пропозицій товарних кредитів;
- 6) зростання “рейдерських” нападів на підприємства за позовами кредиторів;
- 7) недовіра до фінансово-кредитних установ у споживачів та вкладників;
- 8) високий рівень інвестиційних ризиків і, як наслідок, незначний обсяг іноземних капіталовкладень;
- 9) високий рівень вивозу вітчизняного капіталу за кордон для його збереження та примноження;

- 10) тінізація діяльності суб'єктів господарювання та існування бартерних операцій;
- 11) розвиток корупції та схем відмивання грошей;
- 12) незадовільна робота законодавчої гілки влади та наявність тиску на неї з боку інших гілок влади.

Висновки

Недосконалий інститут українського банкрутства був причиною виникнення виділених негативних економічних тенденцій. Зрозуміло, що не завжди недосконалість регулювання банкрутства є домінуючим фактором виникнення проблем, однак, як показує аналіз практичної діяльності суб'єктів господарювання, часто існують причинно-наслідкові зв'язки. Як показали отримані результати аналізу роботи вітчизняних підприємств, дослідження чинного законодавства та статистики в сфері державного регулювання банкрутства в Україні існує низка проблем. У цьому дослідженні всі проблеми логічно було згруповано у три групи: юридичні, організаційні та психологічні. Доцільно зазначити, що усі проблеми, які виділені у дослідженні, можуть бути успішно вирішеними і не мають глобального характеру для національної економіки. Однак внаслідок існування проблем державного регулювання банкрутства підприємств виникають негативні економічні тенденції, які виділені автором у статті. Загалом групування проблем дасть змогу в подальших дослідженнях запропонувати комплексні інструменти усунення недоліків державного регулювання банкрутства в Україні.

Для менеджерів підприємств виділені проблеми можуть бути основою для розроблення системи запобігання банкрутства підприємства, оскільки чітко визначені основні небезпеки для діяльності підприємства.

Перспективи подальших досліджень

Подальші дослідження доцільно вести у напрямі формування системи запобігання банкрутству підприємства. Система повинна складатися як з елементів мікро-, так і макrorівня. Однак для того, щоб сформувані ефективну систему, необхідно проаналізувати досвід функціонування таких систем в Україні та за кордоном. Основними елементами системи недопущення банкрутства підприємства повинні стати: елементи прогнозування та аналізу діяльності підприємства, елемент управління економічним ризиком та елемент інформаційного забезпечення системи недопущення банкрутства підприємства.

1. Пайовик Б.Д., Матисякевич З.М., Матейко Р.М. *Економічна історія України і світу*. — К.: Вікар, 1999. — 737 с. 2. Копилюк О.І., Штангрет А.М. *Фінансова санація та банкрутство підприємств*. — Львів: УАД, 2005. — 152 с. 3. Кривицька Ю. *Як вдосконалити законодавство про банкрутство?* // www.yur-gazeta.com/writer/647. 4. Удовиченко О. *Вдосконалення процедури банкрутства – нагальна потреба часу*. // www.yur-gazeta.com/writer/. 5. *Банкрутство і санація підприємства: теорія і практика кризового управління* / Т.С. Клебанова, О.М. Бондар, О.В. Мозенкова та ін. / за ред. О.В.Мозенкова. — Х.: ВД "ІНЖЕК", 2003. — 272 с. 6. Бірюков О. *Банкрутство як важливий елемент справедливої конкуренції* // www.yur-gazeta.com/writer/167.